

Przedsiębiorczość społeczna

Nowe spojrzenie na rozwój
społeczności lokalnych

opracowanie

Tomasz Gołąb

Tomasz Ochowski

Włodzimierz Szpringer

Warszawa 2010

Broszura powstała w ramach projektu „Przedsiębiorstwo ekonomii społecznej z sukcesem - projekt promocji dobrych praktyk” realizowanego przez Fundację NADZIEJA.

Projekt współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego.

Więcej o projekcie na: www.fundacja-nadzieja.org.pl/ekonomiaspoleczna

opracowanie: Tomasz Gołąb
Tomasz Ochowski
Włodzimierz Szpringer

© Copyright by Fundacja Archidiecezji Warszawskiej Pomocy Bezrobotnym i Biednym NADZIEJA, Warszawa 2010

Wszelkie prawa zastrzeżone. Przedruk całości lub części niniejszej publikacji możliwy jest wyłącznie za zgodą Wydawcy

ISBN 978-83-927162-8-0

Wydawca:
Fundacja Archidiecezji Warszawskiej
Pomocy Bezrobotnym i Biednym NADZIEJA
ul. Nowogrodzka 49, 00-695 Warszawa
tel. 22 522 84 30; fax 22 522 84 60
info@fundacja-nadzieja.org.pl
www.fundacja-nadzieja.org.pl

Skład, druk i oprawa:
WEMA Wydawnictwo-Poligrafia Sp. z o.o.
02-093 Warszawa, ul. Rolna 191/193
tel. 22 828 62 78, faks 22 828 57 79
e-mail: wema@wp-wema.pl
www.wp-wema.pl
naświetlanie: studioctp.pl

Spis treści

Wprowadzenie	5
Znaczenie i rola ekonomii społecznej	6
Czym jest ekonomia społeczna?	7
Korzyści z funkcjonowania przedsiębiorstw społecznych	11
Obszary działania przedsiębiorstw społecznych	15
Zakładanie PES - rola dla jednostek administracji lokalnej	18
Czynniki sukcesu przedsiębiorstw społecznych	19
Spółdzielnia socjalna – nadzieja dla długotrwale bezrobotnych	27
Jak założyć spółdzielnię socjalną?	30
Aneks	32
Bibliografia	40

Wprowadzenie

Bezrobocie jest wciąż jednym z najboleśniej odczuwanych skutków transformacji ustrojowej i przemian gospodarczych ostatnich 20 lat. Stopniowe odchodzenie od modelu państwa opiekuńczego spowodowało nie tylko długotrwałe obniżenie standardu życia w wielu rodzinach, ale też pokazało rosnące rozwarstwienie społeczne, którego skutkiem bywa nierówny dostęp do edukacji, kultury, medycyny i pracy.

Tworzenie systemu motywującego do podjęcia pracy, z punktu widzenia państwa jest lepsze niż rozbudowywanie mechanizmów wsparcia socjalnego: dawanie ryby, zamiast wędki osłabia aktywność i uzależnia od pomocy, tworząc kolejne pokolenia bezrobotnych. Ale z drugiej strony, nawet w najbardziej dojrzałym społeczeństwie zawsze będzie grupa osób, które ze zmianami zachodzącymi w społeczeństwie i na rynku pracy, radzić sobie będą gorzej. **Znalezienie równowagi między rybą i wędką, między pomocą socjalną, a motywowaniem do wzięcia własnego losu w swoje ręce**, staje się najpilniejszym zadaniem. W dużej mierze **spoczywa dziś ono na lokalnych samorządach**, które mają nie tylko odpowiednie instrumenty prawne i organizacyjne, ale i najlepsze rozeznanie w potrzebach lokalnej społeczności. To na poziomie lokalnym, w samorządach można zrobić w tej dziedzinie najwięcej.

Szansę na pogodzenie wody i ognia – pomocy socjalnej i kreowania oddolnej przedsiębiorczości stwarza dziś tzw. **ekonomia społeczna**. Jej podmioty, przedsiębiorstwa społeczne, dają zatrudnienie osobom długotrwałe bezrobotnym lub z innych względów zagrożonych wykluczeniem społecznym. **Oprócz kreowania nowych miejsc pracy**, przedsiębiorczość społeczna wnosi coś, co dla lokalnych społeczności okazać się może **najcenniejsze**: integrację i rozwój lokalnych wspólnot przez **pobudzanie do działania ludzi**, których potencjał bywał niedostrzegany lub uśpiony. Pozwala wypracować metody współpracy między sektorem publicznym i pozarządowym, a jednocześnie rozwiązuje problemy społeczne, które dręczą dziś niemal wszystkie polskie samorządy.

Jeśli taki model ekonomii sprawdził się przez ostatnie 20 lat w krajach o dużo dojrzszych niż Polska demokracjach¹ – czemu nie miałby się udać nad Wisłą?

¹ W wielu krajach Europy Zachodniej, w tym we Włoszech, Wielkiej Brytanii, Niemczech czy Szwecji, ekonomia społeczna rozwija się od lat, stanowiąc ważne uzupełnienie dla gospodarki rynkowej, a przedsiębiorstwa społeczne w znacznej mierze przyczyniają się do rozwiązywania problemów społecznych.

Znaczenie i rola ekonomii społecznej

Ekonomia społeczna może spełniać bardzo ważną rolę dla aktywizacji regionów słabszych ekonomicznie, o wysokiej stopie bezrobocia. Dzięki niej szansę pracy otrzymują przede wszystkim osoby najbardziej narażone na wykluczenie społeczne, w tym **długotrwale bezrobotne**. Szansą dla tych ludzi staje się praca w przedsiębiorstwie społecznym, które nie kieruje się maksymalizacją zysku, lecz realizuje przede wszystkim cele społeczne i co ważne, służy społeczności lokalnej.

*Od dawna wiadomo, że
lepiej dać wędkę niż rybę.
A gdyby tak, zamiast dawać
gotową wędkę, pokazać
jeszcze, jak ją samemu
zrobić?*

Ekonomia społeczna jest zatem wielką szansą na ograniczenie biedy i bezrobocia w regionach, gdzie rynek „sam z siebie” nie pobudza rozwoju lokalnego, gdzie brak jest inwestycji i nowych miejsc pracy. W przedsiębiorczości społecznej tkwi ogromny potencjał dla uruchomienia działań lokalnych; w dłuższej perspektywie, to także szansa na stymulowanie rozwoju lokalnego i regionalnego. Może ona pobudzić regiony i obszary, które wydają się skazane na niepowodzenie, takie jak na przykład tereny popegeerowskie.

Specyfiką polskiego bezrobocia jest fakt, że aż połowa osób bezrobotnych stanowią osoby **długotrwale pozostające bez pracy**. Są to osoby, które najtrudniej zaktywizować, które tkwią w apatii i bierności; często dotknięte są dodatkowo innymi problemami społecznymi – alkoholizmem, są to byli skazani, ale także niepełnosprawni, czy chorzy psychicznie. Zjawiskom tym towarzyszy najczęściej bieda, niskie kwalifikacje i niski poziom wykształcenia. To wszystko powoduje, że osoby te są nieprzystosowane do pracy w warunkach otwartego rynku, który rządzi się prawami konkurencji i maksymalizacji zysku. Bez pomocy z zewnątrz ludzie ci nie są w stanie odnaleźć się na rynku. Ekonomia społeczna daje właśnie im szansę na zatrudnienie.

Podejmowanie przedsięwzięć ekonomicznych, których głównym motorem nie jest maksymalizacja zysku, lecz troska o dobro danej grupy społecznej i wspólnoty lokalnej, to alternatywne sposoby prowadzenia działalności gospodarczej, zaliczane do sektora zwanego ekonomią społeczną.

Czym jest ekonomia społeczna?

Na najbardziej ogólnym poziomie ekonomia społeczna dzieli się na dwa nuty: tradycyjną i nową.

Określeniem **tradycyjna ekonomia społeczna** przyjęło się nazywać zakorzenione w tradycji europejskiej formy „wspólnego gospodarowania”, przede wszystkim różnego rodzaju spółdzielnie (pracy, inwalidów, rolnicze spółdzielnie produkcyjne i inne) oraz towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych i związki kredytowe.

Natomiast **podmiotami nowej ekonomii społecznej** są dziś głównie organizacje pozarządowe prowadzące działalność gospodarczą (fundacje i stowarzyszenia) oraz nowe formy instytucjonalno-prawne, takie jak spółdzielnie socjalne, Zakłady Aktywności Zawodowej i Centra Integracji Społecznej. Nowa ekonomia społeczna nastawiona jest najczęściej na integrację zawodową osób zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Przedsiębiorstwa społeczne mogą też działać w formie **spółek z o.o.** realizujących cele społeczne. Jest to forma wybierana przez podmioty nastawione na działalność na otwartym rynku, z uwagi na jej większą czytelność dla kontrahentów.

Jeżeli chodzi o sposób finansowania, podmioty **tradycyjnej ekonomii społecznej** niemal nie różnią się pod tym względem od przedsiębiorstw komercyjnych: przychody pochodzą z działalności rynkowej. Natomiast podmioty **nowej ekonomii społecznej** (których znaczna część powstaje w wyniku podjęcia działalności gospodarczej przez organizacje pozarządowe), przychody czerpią zarówno ze sprzedaży usług lub produktów na wolnym rynku, jak i z dotacji oraz darowizn. Dla spółdzielni socjalnych ważnym źródłem przychodów, przynajmniej w początkowym okresie działalności, są także zlecenia od jednostek samorządowych.

Przedsiębiorstwa ekonomii społecznej (PES) mogą, działać w bardzo **wielu różnorodnych obszarach i dziedzinach**. Zajmują się takimi usługami, jak usługi socjalne, ochrona zdrowia, usługi finansowe, ubezpieczenia, rolnictwo, rzemiosło i rękodzieło, turystyka, ochrona środowiska, mieszkalnictwo, usługi dla lokalnej społeczności, kultura i rozrywka, edukacja czy sport. Działają na rzecz ludzi oraz lokalnej społeczności. Powodują powstanie nowych miejsc pracy, co stymuluje rozwój lokalny, ale nie tylko od strony gospodarczej, ale również w aspekcie społecznym i kulturowym – powstaje kapitał społeczny, który stanowi najważniejszy element konieczny dla rozwoju aktywności lokalnej. Dzięki zaangażowaniu we współpracę wielu jednostek i organizacji społecznych, moż-

liwe jest osiągnięcie pozytywnych efektów społecznych, których nie wytwarzają mechanizmy czysto rynkowe.

Szczególne znaczenie mają przedsiębiorstwa społeczne ukierunkowane na zatrudnianie osób **długotrwale bezrobotnych** i wykluczonych społecznie. Przedsiębiorstwa te działają zazwyczaj w dziedzinach wymagających prostych, pracochłonnych prac fizycznych jak np. remonty budowlane, odzyskiwanie i recykling odpadów, utrzymywanie czystości i porządku w miejscach publicznych, dbanie o tereny zielone, opieka nad osobami starszymi, stolarstwo, pakowanie produktów, niszowa produkcja itp.

Znaleźć niszę w Gorlicach

„Gorliczanin” – Wielobranżowa Spółdzielnia Socjalna powstała pod koniec września 2006 r. Specjalizuje się w pracach pielęgnacyjnych terenów zielonych oraz pracach porządkowych na terenie miasta. Ale prawdziwą niszę odnalazła w renowacji starych zabytkowych cmentarzy.

W rejonie Gorlic (woj. małopolskie), gdzie po wielkiej bitwie 2 maja 1915 r. przerwany został front rosyjski, znajduje się ponad 100 cmentarzy wojennych. Dzięki starannemu wykonawstwu firma zdobyła bardzo dobre referencje. Dziś pod hasłem „Ożywiamy Twoją przestrzeń” realizuje także usługi dla samorządu i klientów indywidualnych w zakresie prac remontowo-budowlanych. Atutem są niskie ceny, szybka realizacja i rzetelne wykonanie. Oprócz tego, prezes zarządu spółdzielni, Adam Polak prowadzi dzia-

łałność szkoleniową dla Wojewódzkiego Urzędu Pracy oraz realizuje projekty edukacyjno-kulturalne. W mieście, gdzie upadają kolejne duże zakłady przemysłowe, „Groliczani” zatrudnia dziś osiem osób, głównie osoby bezrobotne. Ma też dwie stałe umowy z miejscową spółdzielnią mieszkaniową na konserwację instalacji wodno-kanalizacyjnej oraz elektrycznej i pielęgnację zieleni na 4-hektarowym terenie spółdzielni.

Działające przedsiębiorstwo społeczne tworzy unikalne sprzężenie zwrotne: wytwarza dodatkowe usługi lub produkty oraz, co bardzo ważne, dodatkowy popyt rynkowy (od osób w nim zatrudnionych), który w innym przypadku by nie wystąpił. Zakładanie przedsiębiorstw społecznych w „zaniedbanych” społecznościach związane jest jednocześnie z rozwojem aktywności społecznej, budową więzi społecznych, postaw wzajemnej współpracy oraz zaangażowania, czyli tworzeniem kapitału społecznego.

Przedsiębiorstwo społeczne **działa korzystając z kapitału społecznego**, czyli zasobów ekonomicznych wynikających z więzi społecznych, których podstawą jest zaufanie i współpraca, a zarazem jego działalność prowadzi do pomnożenia tego kapitału. Możliwości przedsiębiorczości społecznej, tkwiące w kapitale społecznym, świetnie obrazują dzieje legendarnego już dziś Liskowa – wsi pod Kaliszem. Przed I wojną światową Lisków był małą, „zapadłą” wsią, jak wiele innych w Kongresówce. Tkwił w marazmie, biedzie i zacofaniu. W ciągu kilku dekad przekształcił się o własnych siłach (bez żadnego wsparcia zewnętrznego) we wzorcowy, prężny gospodarczo wiejski ośrodek, podziwiany nie tylko w kraju, ale i w Europie. Jak mawiał charyzmatyczny lider Liskowian, ks. Wacław Bliziński, inspirator tego niezwykłego, cudownego wręcz dla postronnych obserwatorów rozwoju, stało się to „nie cudem, ale wspólnym trudem”.

Wartość kapitału społecznego

– „nie cudem, ale wspólnym trudem”

Przyjmuje się, że pierwowzorem dla ekonomii społecznej w Polsce są tradycje przedwojennego Liskowa, niewielkiej wsi koło Kalisza, która jeszcze u schyłku XIX wieku była miejscowością zupełnie zaniedbaną, pogrążoną w marazmie, biedzie i bezradności. Od momentu pojawienia się tam księdza Wacława Blizińskiego na początku XX wieku – społecznika i działacza – Lisków stał się w przeciągu 20 lat

Ks. WACŁAW BLIZIŃSKI
Lider Liskowiak (Kapłan
– społecznik)

symbolem sukcesu i wzorem do naśladowania dla innych ośrodków w całym kraju. Charyzmatyczny lider potrafił przekonać do współpracy i zaangażować

Wnętrze Spółdzielni Rolniczo-Handlowej w Liskowie (lata 30-te)

Szkola Społeczno-Rolnicza (1937)

mieszkańców wsi w małe lokalne inicjatywy, z których z biegiem lat powstały przedsiębiorstwa, organizacje społeczne i ośrodki edukacyjne. Liskowianie nauczyli się, że współpraca może zaowocować korzyściami nie tylko dla pojedynczych ludzi, ale i dla całej społeczności.

W ciągu dwóch-trzech dekad Lisków przeobraził się w prężny gospodarczo ośrodek wiejski, z rozbudowanym systemem placówek oświatowych, rozwiniętą opieką zdrowotną, własnym czasopiśmie i instytucjami kulturalnymi. Z biegiem lat powstały też: spółdzielnia spożywcza, chór i orkiestra, teatrzyk amatorski, kasa

oszczędnościowo-pożyczkowa, sieć ochronek dla dzieci, warsztaty tkackie, zabawkarskie, Dom Ludowy, mleczarnia, piekarnia, cegielnia i betoniarnia, gimnazjum, seminarium nauczycielskie, żeńska szkoła zawodowa, ośrodek zdrowia oraz wiele innych inicjatyw i stowarzyszeń. Sztandarową inicjatywą była jednak

Spółdzielnia Rolniczo-Handlowa „Gospodarz”, która świadczyła pomoc we wprowadzaniu innowacji w produkcji rolnej. Członkowie spółdzielni otrzymywali nasiona, nawozy sztuczne, pieniądze oraz możliwość zaopatrywania się w tanie i dobrej jakości towary. Wioskę, w której analfabetyzm dotykał 90 proc. mieszkańców, szerzyło się pijaństwo i kradzieże,

Przytułek dla starców (ok. 1905)

Pawilon główny Sierocińca św. Wacława w Liskowie (ok. 1925 r.)

ziemia przynosiła bardzo niskie plony, a bieda zaglądała do większości domostw w ciągu 20-30 lat udało się ks. Blizińskiemu przekształcić w sprawnie działającą wspólnotę lokalną. Ks. Bliziński zdołał pokonać nie tylko początkową wzajemną niechęć ludzi do współpracy oraz podejrzliwość mieszkańców Liskowa, ale także zaszczerpić w nich idee spółdzielczości,

Widok na Szkołę Zawodową Żeńską z wieży kościelnej (1939)

w której ważniejsze od partykularnych interesów jest dobro wspólne. Uśpiony kapitał społeczny, dzięki edukacji i trafnemu rozpoznaniu potrzeb wiejskiej społeczności udało się nie tylko wyzwolić, ale także uruchomić dzięki niemu trwałe zmiany w świadomości mieszkańców Liskowa².

Cechą wspólną wszystkich PES jest łączenie działalności gospodarczej z realizacją celów społecznych – różnych w zależności od typu podmiotu. Ekonomię społeczną uważa się dziś za skuteczny, nowoczesny sposób wzmacniania spójności społecznej, niweluje bowiem problemy społeczne na poziomie lokalnym. Przedsiębiorstwa społeczne powstają po to, by przywrócić społeczeństwu marginalizowane osoby: długotrwale bezrobotnych, niepełnosprawnych, uzależnionych, bezdomnych... Można powiedzieć, że **PES zajmują się nie maksymalizacją, ale optymalizacją zysku, rozumianego przede wszystkim jako zysk społeczny – dla samych zatrudnionych oraz dla społeczności lokalnej.**

Korzyści z funkcjonowania przedsiębiorstw społecznych

Sprawą kluczową dla sukcesu przedsiębiorstwa społecznego jest doprowadzenie do jego tzw. **zakorzenienia lokalnego i nawiązanie współpracy z lokalnymi władzami**, co umożliwi otrzymywanie od nich zleceń na wykonywanie usług publicznych. Działalność PES to dla władz lokalnych nie dodatkowy koszt, ale długofalowy pożytek, gdyż stanowi pomoc w wypełnianiu ich zadań i obowiązków. Władze samorządowe realizują dużą ilość różnorodnych zadań w sferze usług publicznych i mogą część z nich przekazywać PES. Otrzymanie takiego zlecenia dla PES, to nie tylko konkretny przychód, ale również szansa zapraco-

² Skwarska D., *Ekonomia społeczna szansą rozwoju społeczności lokalnych*, Fundacja Nadzieja 2008.

wania na zaufanie i możliwość nawiązania stałej współpracy. Z kolei dla władz lokalnych wielkim, dalekosiężnym pożytkiem jest powstanie nowej firmy zatrudniającej osoby wykluczone społecznie, co przekłada się na poprawę ich sytuacji.

Korzyści z funkcjonowania PES nie można zawężać do wymiaru czysto biznesowego, jak w przypadku zwykłej działalności gospodarczej. Celem PES nie jest bowiem jednostkowa (w sensie poszczególnego przedsiębiorstwa) maksymalizacja zysku, lecz optymalizacja zysku dla społeczności. **Zysk społeczny wynikający z działania PES może znacznie przekraczać wymiar zysku czysto biznesowego.** Trzeba tu uwzględnić wielorakość pożytku, jakie społeczeństwo faktycznie otrzymuje, często niezauważalnie i pośrednio. W wymiarze dotyczącym zatrudnienia osób marginalizowanych, które z różnych względów nie mogły czasem latami znaleźć pracy, wymiernym zyskiem będą oszczędności w wydatkach na zasiłki i opiekę społeczną, dochody z pobieranych podatków od wynagrodzeń, ze składek na ZUS; zyskiem społecznym będzie ograniczenie patologii społecznych, przełamanie dziedziczenia marginalizacji i ubóstwa. Społeczność odniesie korzyść związaną ze zmniejszaniem się obszaru kryminalizacji i przestępstw oraz związanych z tym konkretnych szkód i innych negatywnych, a często bardzo kosztownych reperkusji społecznych. Trudnym do oszacowania zyskiem społecznym jest również potencjał uchronionego przed „złą drogą” młodego pokolenia – młodzi ludzie uratowani przed demoralizacją i patologiami, którzy mają szansę skończyć szkoły, studia i zdobywać zawody³.

Jeśli jest ktoś, komu na rozwoju ekonomii społecznej powinno zależeć najmocniej, to z pewnością powinny być to **samorządy**. Jako ważni partnerzy przedsiębiorstw ekonomii społecznej, samorządy mają okazję w ten sposób nie tylko zadbać o spójność społeczną, rozwój postaw demokratycznych i stabilny rozwój lokalny, ale zatroszczyć się również o biednych i wykluczonych⁴. Nie

³ Kabciz J., *Przedsiębiorczość społeczna szansą dla rejonów masowego bezrobocia*, [w:] *Przedsiębiorstwa ekonomii społecznej - czynniki sukcesu*, Fundacja Nadzieja 2010.

⁴ Rozwój form ekonomii społecznej, na rzecz aktywizacji zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym przewiduje również Strategia Polityki Społecznej 2007-2013. Zaplanowano w niej m.in. rozwój ruchu spółdzielni socjalnych oraz spółdzielni inwalidzkich, promowanie współpracy pomiędzy publicznymi służbami zatrudnienia a ośrodkami pomocy społecznej w zakresie spółdzielczości socjalnej, tworzenie lokalnych form zatrudnienia, mających na celu realizację gminnych usług o charakterze socjalnym i opiekuńczym; stworzenie systemu wsparcia dla powstających instytucji finansowych udzielających pomocy podmiotom ekonomii społecznej oraz włączenie samorządu terytorialnego (ze szczególnym uwzględnieniem gmin) w tworzenie systemu poręczeń i gwarancji dla powstających spółdzielni socjalnych i innych inicjatyw z zakresu ekonomii społecznej.

bez znaczenia jest i to, że w ten sposób realizują podstawowe wartości zapisane w dokumentach Unii Europejskiej. Wspieranie ekonomii społecznej jest ważne i z tego względu, że zaspokajając potrzeby różnych środowisk i grup, takie przedsiębiorstwa wykonują często zadania, z których ani państwu, ani firmom komercyjnym, nie udaje się wywiązywać w sposób skuteczny.

Przykłady zagraniczne pokazują, że ekonomia społeczna może stać się skutecznym narzędziem polityki społecznej. Włochy, które dziś stawia się za wzór wykorzystania idei gospodarki społecznej w rozwiązywaniu problemów ubóstwa, bezrobocia i wykluczenia społecznego, odpowiednią ustawę pozwalającą tworzyć spółdzielnie socjalne przyjęły w 1991 r. Niecałe 15 lat później we Włoszech działało ponad 7000 spółdzielni, zatrudniających ok. 250 tys. pracowników. Silnie rozwinięta sieć PES działa w Niemczech, Szwecji, Holandii, Irlandii... Interesuje się nią Japonia i Korea Południowa. Wszędzie tam, gdzie dostrzeżono pożytki płynące z działalności firm, fundacji, spółdzielni i stowarzyszeń, które nie nastawiają się na maksymalizację zysku, ale na realizację celów społecznych, cieszą się one przychylnością prawa i systemu podatkowego, uzyskując również przywileje i preferencje w systemie zamówień publicznych.

Przyjmuje się, że na terenie UE działa łącznie ponad milion różnych podmiotów ekonomii społecznej, wytwarzających około 10% europejskiego PKB i dających ponad 11 mln miejsc pracy. Tworzenie etatów i dochód dla lokalnych samorządów w postaci podatków i odciążenia systemu opieki społecznej to tylko jedna strona medalu. Przedsiębiorstwa społeczne wnoszą o wiele więcej: integrują osoby i środowiska znajdujące się w gorszej sytuacji ekonomicznej, wzmacniają lokalną społeczność przez współpracę wytwórców dóbr i usług z ich odbiorcami na poziomie gmin i powiatów, przyczyniają się do podtrzymania zanikających zawodów. Z punktu widzenia polityki społecznej PES pozwalają lepiej rozpoznać lokalne potrzeby społeczne i stwarzają okazję do współpracy i koordynacji lokalnych instytucji działających na rzecz rynku pracy, przyczyniają się do sprawiedliwszego podziału dochodu i bardziej zrównoważonego rozwoju. Z drugiej strony, przedsiębiorstwa społeczne mogą stać się istotną alternatywą dla drogich i mało skutecznych programów aktywizacji zawodowej i walki z wykluczeniem społecznym. Rozwój PES we współpracy z administracją publiczną wydaje się więc nie tylko możliwy, ale wręcz konieczny.

Ekonomia społeczna opłaca się więc wszystkim: tym, którzy na pracę nie mogli do tej pory liczyć – bo odzyskują wiarę we własne siły; tym którzy do tej po-

ry musieli dla nich organizować pomoc społeczną – bo zamiast petentów, zyskują kowali własnego losu, którzy sami mogą dać zatrudnienie innym; kieszeniom podatników, którzy musieli dokładać do systemu społecznego wsparcia; i społeczeństwu jako całości, bo nie ma lepszej metody na demokratyczny rozwój, niż pobudzanie uszpionych w lokalnych wspólnotach sił i wiary, że można coś wokół siebie zmienić na lepsze.

Jaskółeczka, czyli wiosna w Radomiu

Przedsiębiorstwo Społeczne „Gospoda Jaskółeczka” powstało z inicjatywy rodzin osób chorych psychicznie przy dużym udziale Stowarzyszenia „Wzajemna Pomoc” i jego prezes Jolanty Gierduszewskiej. Motywacją do działania była chęć pomocy swoim bliskim w znalezieniu miejsca pracy i pragnienie przełamania dotychczasowych stereotypów, które izolowały osoby chore

ze społeczeństwa. Pomysł na działalność gastronomiczną był adaptacją udanej inicjatywy osób niepełnosprawnych w miejscowości Jedlicze, gdzie powstała stolówka i pensjonat. Niezbędny sprzęt oraz środki na remont otrzymanego od władz Radomia budynku pochodziły od Krakowskiej Inicjatywy na Rzecz Gospodarki Społecznej – COGITO finansowanej w ramach Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL. Dzięki temu „Gospoda Jaskółeczka” mogła ruszyć z działalnością od lipca 2007 r. Od tego czasu systematycznie pokonywała brak zaufania klientów do dań serwowanych przez osoby niepełnosprawne i chore psychicznie. Przedsiębiorstwo Społeczne „Gospoda Jaskółeczka” działa w formie Sp. z o.o. Przygotowuje domowe posiłki na każdą kieszeń. Specjalnością zakładu są pierogi przyrządzane na wiele sposobów. Przedsiębiorstwo organizuje również imprezy rodzinne i towarzyskie, zajmuje się wypiekami ciast na zamówienie i cateringiem dla instytucji w Radomiu i okolicach. Do sukcesu „Jaskółeczki” przyczynił się lokalny samorząd, który był jednym z jej pierwszych znaczących klien-

tów oraz lokalne media od początku kibicujące przedsięwzięciu. Przedsiębiorstwo współpracuje z Radomskim Centrum Przedsiębiorczości (przygotowanie profesjonalnej strony internetowej), z MOPS w Radomiu (pomoc osobom niepełnosprawnym, w tym organizacja warsztatów terapii zajęciowej). Jednocześnie gospoda oferuje posiłki dla osób niepełnosprawnych i wykluczonych społecznie we współpracy ze Środowiskowym Domem Pomocy Społecznej. „Gospoda Jaskółczka” jest przykładem na to, że determinacja i zaangażowanie (w tym przypadku rodziców osób chorych psychicznie) w połączeniu ze wsparciem zewnętrznym: ze strony władz, instytucji i lokalnej społeczności, może zaowocować sukcesem, w którym udział mają wszystkie zainteresowane strony.

Obszary działania przedsiębiorstw społecznych

Przedsiębiorstwa ekonomii społecznej działają w wielu obszarach gospodarki oraz życia społecznego. Trudno jest rekomendować jakąś uniwersalną listę branż polecanych dla PES, ponieważ jest to ściśle związane z lokalnym zapotrzebowaniem, które może być bardzo różne i unikalne.

Można jednak zasygnalizować te obszary działalności, w których PES sprawdzają się najlepiej:

- usługi opiekuńcze w domach nad osobami starszymi,
- przedszkola rodzinne, w których prowadzeniu pomagają bezrobotni rodzice (przez co zmniejszają koszty ich prowadzenia),
- usługi remontowo-budowlane,
- segregacja i przetwórstwo odpadów / odzyskiwanie surowców wtórnych,
- remonty mieszkań i domów komunalnych (i inne za zlecenie władz lokalnych),
- rewitalizacja zdewastowanych obszarów miejskich,
- utrzymywanie czystości i porządku w mieście,
- pielęgnacja terenów zielonych,
- produkcja ekologicznej żywności (społeczne farmy),
- przygotowywanie posiłków i catering,
- usługi i produkcja stolarska.

Szczególnym obszarem wartym rekomendacji jest **działalność spółdzielni społecznych przy spółdzielniach mieszkaniowych**, w których zatrudniani są bez-

Przedsiębiorstwo społeczne prowadzi działalność gospodarczą nie w celu maksymalizacji zysku lub zwiększenia dochodu udziałowców czy też właścicieli, ale dla realizacji celów społecznych. Wypracowane zyski są reinwestowane w te cele lub we wspólnotę.

robotni mieszkańcy zalegający z płaceniem czynszów. W ramach wsparcia spółdzielni socjalna otrzymuje oczywiście zlecenia od spółdzielni mieszkaniowej, np. na sprzątanie klatek, remonty, dbanie o tereny zielone.

Reasumując, nowo powstające PES najlepiej lokować w obszarze usług, których wykonywanie można powierzyć niskowyzkwalifikowanym pracownikom, oraz których zleceńdawcą mogą być jednostki administracji samorządowej lub inne lokalne instytucje.

Przedsiębiorstwami społecznymi są np. Pensjonat i Restauracja „U Pana Cogito” w Krakowie zatrudniające osoby po kryzysach psychicznych, m.in. chorych na schizofrenię, Spółdzielnia Socjalna Usługowo-Handlowo-Produkcyjna w Byczynie świadcząca m.in. usługi remontowo-budowlane na rzecz samorządu, Wspólnota „Chleb Życia”, która prowadzi manufakturę produkującą domowe przetwory, gdzie pracują osoby zagrożone wykluczeniem społecznym. To także Stowarzyszenie „Niepełnosprawni dla Środowiska EKON”, zajmujące się segregowaniem i odzyskiwaniem odpadów, czy Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Gminy Bałtów „Bałt” prowadzące m.in. Park Jurajski.

Odpowiedzialny społecznie samorząd powinien inicjować i wspierać przedsiębiorstwa społeczne.

Przechodzące kryzys, ale wciąż jeszcze najsilniejsze od strony ekonomicznej, podmioty tradycyjnej ekonomii społecznej (m.in. spółdzielnie pracy, inwalidów, rolnicze i inne) w 2006 r. zapewniały 469 tys. etatów i wytwarzały około 3 proc. produktu krajowego brutto. Fundacje i stowarzyszenia, będące podmiotami nowej ekonomii społecznej, dają zatrudnienie ok. 65 tys. osób. Spółdzielni socjalnych powstało od 2006 roku ok. 300, ale trzeba pamiętać, że Polska wciąż jest na początku drogi⁵.

⁵ Obecnie trwają prace nad ustawą o przedsiębiorczości społecznej. Wstępny projekt przygotował zespół ds. rozwiązań systemowych w zakresie ekonomii społecznej powołany przez premiera Donalda Tuska. Projekt definiuje pojęcie przedsiębiorstwa społecznego i określa warunki, jakie trzeba spełnić, by starać się o ten status. Przewiduje też liczne ułatwienia dla przedsiębiorców społecznych, m.in. zwolnienie z podatku dochodowego od osób prawnych, niższe podatki od nieruchomości. Projektodawca proponuje również, by przedsiębiorstwom społecznym przysługiwały szczególnie uprawnienia w udzielaniu mu zamówień publicznych, a jednostki sektora finansów publicznych przy zakupie towarów i usług niepodlegających przepisom o zamówieniach publicznych mogły zwracać się o ofertę jedynie do sektora przedsiębiorstw społecznych. Więcej na: www.ekonomiaspoleczna.pl

EKON – niepełnosprawni dla środowiska

Jednym z pierwszych w Polsce przedsiębiorstw społecznych „nowego typu” było Stowarzyszenie „Niepełnosprawni dla Środowiska EKON”, znane z prowadzenia selektywnej zbiórki odpadów na terenie Warszawy Śmieci odbierają osobiście „od mieszkańców” pracownicy EKON-u, w większości osoby z chorobami psy-

chicznymi i niepełnosprawni intelektualnie. W ciągu siedmiu lat EKON dał zajęcie, pomagając jednocześnie odzyskać wiarę w siebie, blisko 2 tys. osób. W samej sortowni zatrudnia dziś 212 osób. W ciągu zaledwie kilku lat Stowarzyszeniu udało się uruchomić cztery linie do sortowania, które miesięcznie odzyskują 300 ton surowca. Pod koniec 2010 roku EKON otworzył Recykling Park, który obok dotychczasowych funkcji ma być także miejscem edukacji ekologicznej mieszkańców, punktem aktywizacji zawodowej niepełnosprawnych i miejscem zbiórki i odzyskiwania elektroodpadów. Stowarzyszenie cały zysk przeznacza na rozwiązywanie problemów osób niepełnosprawnych,

ze szczególnym uwzględnieniem osób psychicznie chorych. Obok wymiernych efektów (zatrudnienie, segregacja śmieci), działalność przedsiębiorstwa ma również wymiar edukacyjny: umożliwia integrację niepełnosprawnych z mieszkańcami, a także uczy samych mieszkańców zachowań proekologicznych. EKON-owi pomaga wiele instytucji, m. in. Urząd Pracy m.st.

Warszawy, Powiatowe Urzędy Pracy, Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, Instytut Psychiatrii i Neurologii w Warszawie (jako pierwszy poprosił o zorganizowanie miejsc pracy dla podopiecznych, którzy kończyli leczenie szpitalne, praca dla nich miała być formą terapii), Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska w Warszawie (którego dotacja pozwoliła stworzyć „Zielone miejsca pracy” dla pierwszych 56 osób) oraz wiele stowarzyszeń i fundacji działających na rzecz osób niepełnosprawnych.

Zakładanie PES – rola dla jednostek administracji lokalnej

Zdaniem wielu specjalistów w dziedzinie polityki społecznej, wielką, niewykorzystaną szansą dla regionów masowego bezrobocia jest budowanie tam przedsiębiorczości społecznej. Rodzi się jednak pytanie, kto powinien być inicjatorem powstania przedsiębiorstw społecznych? Trudno oczekiwać, że będą to same osoby długotrwale bezrobotne czy zagrożone wykluczeniem społecznym. Wydaje się, że poza lokalnymi organizacjami pozarządowymi i społecznymi, to publiczne służby zatrudnienia (oraz ośrodki pomocy społecznej) są najbardziej odpowiednimi instytucjami do tego celu. Urzędy pracy, odpowiedzialne za walkę z bezrobociem na poziomie lokalnym, powinny być żywotnie zainteresowane aktywnym wpływaniem na tworzenie nowych miejsc pracy, szczególnie dla osób długotrwale bezrobotnych, wobec których zawodzą inne metody aktywizacji.

Powiatowe Urzędy Pracy w partnerstwie z władzami lokalnymi (lub innymi osobami prawnymi) mają możliwość inicjowania i zakładania przedsiębiorstw społecznych. Nowelizacja ustawy o spółdzielniach socjalnych z 7 maja 2009 roku umożliwiła zakładanie ich przez osoby prawne, takie jak jednostki samorządu terytorialnego, organizacje pozarządowe oraz kościelne osoby prawne. Powstaje więc szansa na zakładanie spółdzielni socjalnych przez lokalne instytucje i władze samorządowe, które mogłyby w ten sposób tworzyć miejsca pracy dla osób długotrwale bezrobotnych, które chcą pracować, a od lat nie mogą znaleźć pracy. Władze mogłyby takiej spółdzielni zlecać prace, które i tak są do wykonania – chodzi zwłaszcza o zajęcia proste, o dużej pracochłonności, w tym prace „społecznie użyteczne”, które mogą być wykonane przez osoby

o niskich kwalifikacjach, np. usługi opiekuńcze (na zlecenie OPS), prace remontowo-budowlane, opieka nad terenami zielonymi segregacja śmieci, sprzątanie terenów publicznych (na zlecenie urzędu miasta/gminy), catering, stolarstwo, rękodzieło itp.

Przedsiębiorstwa społeczne zapewniają powstanie nowych miejsc pracy, co stymuluje rozwój lokalny – nie tylko od strony gospodarczej, ale również w aspekcie społecznym i kulturowym. **Dzięki nim powstaje kapitał społeczny** – najważniejszy element lokalnej aktywności i przedsiębiorczości, oparty na zaufaniu i więziach międzyludzkich. Dzięki zaangażowaniu we współpracę wielu jednostek i organizacji możliwe jest osiągnięcie pozytywnych efektów społecznych, których nie wytwarzają mechanizmy czysto rynkowe.

W aspekcie ekonomicznym działające przedsiębiorstwo społeczne tworzy unikalne sprzężenie zwrotne: wytwarza dodatkowe usługi i produkty, a jednocześnie dodatkowy popyt rynkowy (od osób w nim zatrudnionych), który w innym wypadku by nie wystąpił. Ponadto PES świadczą usługi zaspokajające potrzeby społeczności lokalnej, których często rynek nie dostarcza. Jest to forma działań komplementarna dla lokalnej gospodarki rynkowej, bez której sam rynek trwa w stanie swoistego samoograniczenia, z masowym bezrobociem i nierozwiązanym problemem wykluczeń społecznych⁶.

Czynniki sukcesu przedsiębiorstw społecznych

Sukces PES w polskich realiach uzależniony jest od wielu czynników. Wśród nich najważniejsze wydaje się wsparcie ze strony lokalnych władz i instytucji oraz zakorzenienie w społeczności lokalnej. Bez nich nawet najlepszy pomysł na przedsiębiorstwo ekonomii społecznej wydaje się skazany na porażkę. Działające PES powinny stać się stałym elementem polityki (społecznej, a także wizerunkowej) miasta czy gminy. Odpowiedzialny społecznie samorząd powinien wręcz inicjować i zachęcać do tworzenia przedsiębiorstw społecznych. Z inicjatywą utworzenia PES mogą wychodzić przedstawiciele lokalnych władz i podległych im jednostek organizacyjnych: kierownicy i pracownicy ośrodków pomocy społecznej, domów kultury i innych.

⁶ Kabcisz J., *Przedsiębiorczość społeczna szansą dla rejonów masowego bezrobocia*, [w:] *Przedsiębiorstwa ekonomii społecznej – czynniki sukcesu*, Fundacja Nadzieja 2010.

Jak to robią w Biłgoraju?

Biłgorajskie Przedsiębiorstwo Społeczne Sp. z o.o. powstało dzięki współpracy lokalnych podmiotów: Biłgorajskiej Agencji Rozwoju Regionalnego, Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie, władz samorządowych, Przedsiębiorstwa Gospodarki Komunalnej oraz dwóch firm prywatnych. Fakt głębokiego wrośnięcia w środowisko lokalne stał się kluczem do sukcesu PES. Korzysta z podarowanego przez miasto lokalu i własnego samochodu osobowo-dostawczego.

Biłgorajskie Przedsiębiorstwo oferuje usługi z zakresu sprzątania obiektów i obszarów wokół nich oraz pielęgnowania terenów zielonych. Ponadto prowadzi myjnię ręczną (budynek podarowało miasto), co pozwoliło uniezależnić się od sezonowości prac ogrodniczych. Obecnie biłgorajskie przedsiębiorstwo zatrudnia dziesięć osób oraz prezesa, który jednocześnie jest dyrektorem i księgowym. PES przynosi zyski i nie musi już korzystać z żadnych stałych dopłat z zewnątrz, kluczowym klientem pozostaje jednak miasto. Przedsiębiorstwo od początku kładzie nacisk na zatrudnianie pracowników według kryterium chęci do pracy oraz rzeczywistej sytuacji społecznej (długi okres bezrobocia, liczna rodzina itp.). Po zdobyciu doświadczenia i wiary w swoje możliwości pracownicy Biłgorajskiego Przedsiębiorstwa Społecznego znajdują zatrudnienie w innych firmach. Samo przedsiębiorstwo zaś wpisało się w lokalne struktury biznesu i cenione jest jako partner w rozwiązywaniu trudności lokalnej społeczności – przede wszystkim jako miejsce zatrudnienia osób długotrwale bezrobotnych, ale także solidny wykonawca powierzonych prac.

Przedsiębiorstwa społeczne, zwłaszcza w początkowej fazie działania, powinny otrzymywać do realizacji zadania i prace społecznie użyteczne zlecane przez samorządy. Możliwość taką daje m.in. Prawo zamówień publicznych, które umożliwia wykorzystywanie tzw. **klauzul społecznych** w specyfikacji lub w ogłoszeniu o zamówieniu. Zamawiający może zastrzec, by było ono realizowane przez osoby zagrożone wykluczeniem społecznym⁷. Samorządy mogą zlecać na przykład usługi opiekuńcze nad osobami starszymi i ciężko chorymi, przygotowywanie posiłków, utrzymanie porządku, pielęgnację terenów zielonych, a nawet prowadzenie miejskiego monitoringu. Istnieją też inne możliwości wspierania inicjatyw ekonomii społecznej, np. bezpłatne użyczenie lokalu czy gruntu, a także tworzenie sprzyjającego im klimatu.

Drugim czynnikiem jest tzw. zakorzenienie w społeczności lokalnej; przedsiębiorstwo społeczne powinno powstawać w odpowiedzi na lokalną inicjatywę (społeczności albo działającej już organizacji pozarządowej) oraz oddolne zapotrzebowanie na produkty lub usługi, a także wykorzystywać głównie lokalne zasoby (ludzkie, a także inne, np. turystyczne).

Osiedlowa Spółdzielnia Socjalna „Pokolenie” – spółdzielcy spółdzielcom

Spółdzielnia powstała w październiku 2010 roku w ramach projektu Krajowej Rady Spółdzielczej „Partnerstwo na rzecz ekonomii społecznej: osiedlowe spółdzielnie socjalne”, w ścisłej współpracy ze Spółdzielnią Mieszkaniową Lokatorsko-Własnościową w Legionowie, oraz przy wsparciu lokalnych partnerów: Powiatowego

Urzędu Pracy oraz Ośrodka Pomocy Społecznej w Legionowie. W ramach współpracy spółdzielnia mieszkaniowa (zarządza ok. 6,5 tys. lokali) zapewniła na rok nieodpłatnie lokal na prowadzenie działalności gospodarczej i zakontraktowała w spółdzielni „Pokolenie” opiekę nad terenami zielonymi.

⁷ Zalecenie Ministra Rozwoju Regionalnego oraz Prezesa Urzędu Zamówień Publicznych, dotyczące stosowania „klauzul społecznych” w zamówieniach publicznych z 20 października 2009 r. wymienia w tym kontekście zwłaszcza osoby bezrobotne, młodocianych w celu przygotowania zawodowego, osoby niepełnosprawne, bezdomne, uzależnione od alkoholu lub narkotyków po zakończeniu przez nich psychoterapii, chore psychicznie, czy zwalniane z zakładów karnych.

SMLW nie tylko zleciła pierwsze prace nowemu przedsiębiorstwu, ale też poręczyła za założycieli w Urzędzie Pracy, dzięki czemu firma dostała na start ponad 30 tys. bezzwrotnej dotacji. Starczyło na traktorek do pielęgnacji zieleni miejskiej (pod opieką mają dziś niemal 8 ha trawników), kilka kos spalinowych, trochę narzędzi do remontów. Jednym z głównych założeń działania Osiedlowej Spółdzielni Socjalnej „Pokolenie” jest zatrudnianie mieszkańców spółdzielni, mających trudności w regulowaniu opłat eksploatacyjnych. Prace porządkowe i remontowe nowo powstałej spółdzielni socjalnej mogą zlecać również mieszkańcy. Członkowie OSS nie tylko pomalują mieszkanie, czy wykonają drobny remont, pomogą też umyć okna, czy wymienią kontakt. A wszystko to za rozsądną cenę i z pożytkiem dla społeczności spółdzielczej. „Pokolenie” planuje kolejne przedsięwzięcia. Właśnie wygrali przetarg na malowanie klatek schodowych w dwóch blokach. Zaczęli świadczyć usługi cateringowe dla Ośrodka Pomocy Społecznej, planują realizowanie dla niego usług opiekuńczych.

Warunki, które sprzyjają rozwojowi przedsiębiorczości społecznej to środowiska lokalne, w których ludzie angażują się we wspólne przedsięwzięcia, umieją ze sobą współdziałać i mają do siebie zaufanie wystarczające do podejmowania ryzyka⁸. Oczywiście bardzo trudno jest znaleźć, nie tylko w Polsce, społeczno-

Przedsiębiorstwa społeczne przyczyniają się do budowania kapitału społecznego.

ści lokalne „dorastające” w pełni do powyższych kryteriów. Dlatego tak naprawdę organizowanie przedsiębiorstwa społecznego często wiąże się z jednoczesnym budowaniem **kapitału społecznego**. Jedno zaczyna ściśle wiązać się z drugim na zasadzie sprzężenia zwrotnego.

Jak zostało powiedziane, PES powinno działać w odpowiedzi na lokalne **zaopatrzenie na usługi bądź produkty**. Tak jak każda inna firma, również firma społeczna działa na rynku i musi wykonywać prace, na które po prostu istnieje popyt. Mogą to być usługi, które zleci samorząd, ale może być też „zwykła” działalność na wolnym rynku – pod warunkiem, że znajdują się klienci. W obu przypadkach podjęcie działalności powinna poprzedzać analiza rynku.

Dobre przedsiębiorstwo społeczne musi zapewnić sobie stabilne funkcjonowanie, poszukując zarówno różnych źródeł, jak i form finansowania. Dywersyfikacja

⁸ Wygnański J., *Ekonomia społeczna – sprzeczność czy konieczność?*, [w:] „Więź”, numer miesięczny „Ekonomia solidarna”, 4-5, 2008.

źródeł dochodu powinna obejmować nie tylko zleceniobiorców, ale także formy pomocy publicznej dla PES. Oprócz różnych szczebli samorządu, finansowania należy więc szukać także w rozmaitych funduszach celowych i projektach unijnych, a także w instytucjach centralnych, takich jak Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych czy Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska.

Niezwykle ważnym czynnikiem powodzenia PES jest **osoba lidera**. Obok trafionego pomysłu na działalność, jest punktem wyjścia dla sprawnego przedsiębiorstwa ekonomii społecznej. Chodzi nie tylko o osobę, która poradzi sobie z założeniem i prowadzeniem PES, ale także o kogoś, kto nieustannie będzie potrafił mobilizować do pracy, widząc w działalności przedsiębiorstwa zarówno wspólną własność, jak i osobistą i społeczną misję. Dobry lider to „skarb”, szczególnie w spółdzielniach socjalnych zatrudniających pracowników zagrożonych wykluczeniem społecznym. Zadaniem lidera jest także lobbowanie na rzecz PES w lokalnym środowisku, tworzenie klimatu współpracy z samorządem i miejscowym biznesem i otwartość w kontaktach z mediami. Silna osobowość, dar przekonywania, czasem osobiste świadectwo wsparte umiejętnościami negocjacyjnymi może dla powstającej instytucji zrobić więcej, niż sprawny menadżer, który traktuje tę działalność jedynie w kategoriach biznesowych. Zaangażowany lider, przekonany o płynących z działalności PES pożytkach, będzie też gwarantem, że przedsiębiorstwo nie rozpadnie się pod wpływem pierwszych niepowodzeń.

„Łuksja”, czyli jak pokonać Chiny

Spółdzielnia „Łuksja” z Łukowa jest przykładem udanej transformacji podmiotu **tradycyjnej ekonomii społecznej** w nowoczesną firmę „z ludzką twarzą”. Powstała w 1950 r. z inicjatywy inwalidów wojennych. Działalność rozpoczynała od usług krawieckich, szewskich oraz introli-gatorskich. W okresie PRL działała, jak inne spółdzielnie inwalidów, korzystając z parasola ochronnego państwa. To co wyróżnia „Łukję” to jednak jej historia w „nowej epoce”. Sukces zawdzięcza osobie charyzmatycznej liderki, Zofii Żuk, związanej z zakładem od wczesnej młodości. Obecnej Pani Prezes udało się nie tylko utrzymać miejsca pracy dla osób niepełnosprawnych, ale również uczynić z „Łuksji” jeden z najważniejszych na lokalnym rynku zakład

produkcyjny oraz wizytówkę Łukowa. Od 2001 r. wprowadzała stopniowo do zakładu najnowocześniejsze w branży odzieżowej maszyny oraz postawiła na komputerowe przygotowanie produkcji. W 2005 r. firma wprowadziła system zarządzania jakością ISO. Miejsca pracy zostały w pełni dostosowane do możliwości osób niepełnosprawnych i do wymogów efektywnej produkcji. Szereg trafnych decyzji o rodzaju działalności produkcyjnej zakładu, a także negocjacje z międzynarodowymi klientami, poparte wysoką jakością produkcji pozwoliły na dynamiczny rozwój spółdzielni i to mimo załamania branży odzieżowej, która nie wytrzymała w Polsce konkurencji z tanim importem z Chin. Dziś „Łuksja” jest jedną z najbardziej znanych spółdzielni w Polsce, podpisuje nowe umowy, w tym z kontrahentami zagranicznymi, zatrudnia blisko 260 osób, w tym ponad 70 proc. niepełnosprawnych. Zakład silnie wtopił się w gospodarczą mapę regionu, będąc solidnym i dużym pracodawcą, ale także firmą przywracającą osoby niepełnosprawne społeczeństwu. Specjalnie dla nich w „Łuksji” wybudowano nowe skrzydło produkcyjno-rehabilitacyjne, stworzono Warsztat Terapii Zajęciowej z pracowniami: plastyczną, komputerową, muzyczną oraz artystyczno-stolarską, zlikwidowano bariery architektoniczne. Otwarto przychodnię rehabilitacyjną, z której korzystają nie tylko pracownicy zakładu. Przy „Łuksji” działa też spółdzielnia socjalna, do której założenia w znacznym stopniu przyczyniła się Pani Zofia Żuk. „Łuksja” cieszy się przychylnością lokalnych władz, a w procesie modernizacji korzysta ze środków unijnych.

Przykład „Łuksji” pokazuje, że „stare” spółdzielnie nie muszą być skazane na vegetację – stopniową redukcję zatrudnienia i życie z wyprzedazy majątku bądź wynajmu pomieszczeń. Modernizacja czy nawet zmiana branży jest możliwa, potrzeba tylko kogoś, kto zechce się zaangażować i podjąć ryzyko...

Sprzyjające środowisko, charyzmatyczny lider, dobry pomysł na działalność i odpowiedni „montaż finansowy”, to niestety nie wszystko. Bardzo ważny jest również **zespół PES**. Tworzą go w znacznej części osoby bezrobotne lub z innych przyczyn znajdujące się w gorszym położeniu, ale takie, które szukają zmiany w swoim życiu – zdeterminowane, gotowe do wspólnego wysiłku nad

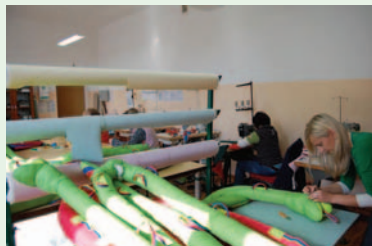
stworzeniem sobie, a w przyszłości też innym, stanowiska pracy. Przedsiębiorstwa społeczne działają na otwartym rynku, a więc w warunkach ekonomicznej konkurencji – ich pracownicy powinni zatem być osobami, których nie zrazi byle niepowodzenie. Barię rozwoju często okazuje się nieprzygotowanie członków do prowadzenia działalności gospodarczej i współdziałania w grupie. Niemal w każdym wypadku szczególnie ważne jest **przeprowadzenie szkoleń** z tzw. umiejętności miękkich m.in. komunikacji, pracy w grupie, rozwiązywania konfliktów, a także podstaw zarządzania i ekonomii. Ze względu na specyfikę PES warto też zwrócić uwagę na silne zmotywowanie do uczestnictwa w tego typu przedsięwzięciu: uświadomienie założycielom, jak istotnym czynnikiem sukcesu jest ich zaangażowanie i ciężka praca. W przypadku spółdzielni socjalnej jej członkowie muszą mieć również świadomość, że są jej współtwórcami i współwłaścicielami, a nie jedynie pracownikami.

Z uwagi na złożoność przedsięwzięcia, jakim jest przedsiębiorstwo społeczne, warto przy jego zakładaniu i prowadzeniu skorzystać z **profesjonalnego wsparcia** istniejącej w Polsce sieci Ośrodków Wsparcia Ekonomii Społecznej (OWES) oraz Ośrodków Wsparcia Spółdzielczości Socjalnej (OWSS). Organizują one szkolenia, doradztwo, pomoc w załatwieniu formalności związanych z powołaniem spółdzielni socjalnej (statut, wpis do KRS itp.) i świadczą szeroko rozumiane wsparcie. Podmioty ekonomii społecznej i organizacje pozarządowe mogą skorzystać z bezpłatnych porad prawnych, księgowych i marketingowych. Eksperti doradzą jak i w jakiej formie prawnej założyć przedsiębiorstwo społeczne, jakie dokumenty i gdzie należy składać, jakie wiąże się z tym koszty i trudności.

Wykaz OWES można znaleźć na stronie www.ekonomiaspoleczna.pl.

Szczególnie polecane wydaje się wsparcie **opiekuna biznesowego** – osoby doświadczonej w zarządzaniu i biznesie, która pomogłaby przedsiębiorcom społecznym sprostać trudnym wymogom rynku. Opiekun biznesowy może zadbać o promocję lokalną, klientów, marketing, a także pomóc w przygotowaniu biznes planu czy strategii PES. O takie osoby wciąż trudno, ale być może oferta OWES zostanie o nie wzbogacona. W kwestii tej warto też zwrócić się do przedstawicieli biznesu. Koncepcja wydaje się być bliska idei „aniołów biznesu”, czy też mentorów biznesowych, która na Zachodzie funkcjonuje już od jakiegoś czasu. Przedsiębiorstwa budujące wizerunek firm społecznie odpowiedzialnych również w Polsce mogłyby być zainteresowane merytorycznym wsparciem PES.

Prostki – doradca zawsze w cenie
Spółdzielnia Socjalna Ośrodek Szkolno-Zawodowy „Stara Szkoła” w Prostkach powstała na początku 2007 roku w ramach projektu „W stronę polskiego modelu gospodarki społecznej – budujemy nowy Lisków” realizowanego w ramach Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL.

Projekt skierowany był do społeczności lokalnych z obszarów wiejskich, w których znaczna część mieszkańców należała do grup zagrożonych marginalizacją i wykluczeniem z rynku pracy.

W ramach projektu m.in. odremontowano nieużywany budynek starej szkoły, który stał się siedzibą spółdzielni. Główną działalnością gospodarczą prowadzoną przez spółdzielnię w Prostkach jest produkcja „miękkich” zabawek edukacyjnych dla przedszkoli i szkół podstawowych. Są to kształtki, chusty, makaty, maskotki, wąż spacerowy itp., które można obejrzeć na stronie internetowej: www.stara-szkola.org.pl. Dodatkowo spółdzielnia wykonuje torby bawełniane oraz świadczy wszelkiego rodzaju usługi krawieckie na indywidualne zamówienia. Drugim stałym źródłem przychodu jest dowóz dzieci do szkoły realizowany na zlecenie Urzędu Gminy. Spółdzielnia dysponuje także dwoma salami (do 100 osób) wraz z zapleczem kuchennym, jednak oferta ta przynosi niewielki dochód. Przy uruchamianiu działalności nie ustrzeżono się błędów, m.in. źle określając model biznesowy przedsięwzięcia. Okazało się, że środowisko lokalne w gminie liczącej 8 tys. mieszkańców nie ma wystarczającej siły nabywczej dla produktów i usług krawieckich, ślusarskich i pamiątkarskich, jakie początkowo planowano dla spółdzielni.

Na szczęście w porę znaleźli się doradca, który pomógł spółdzielcom – głównie kobietom, które do tamtej pory zajmowały się domem ledwo łącząc koniec z końcem – w znalezieniu niszy rynkowej i pierwszych klientów. Z ponownych trudności „Starej Szkoły” pomógł wyjść lokalny przedsiębiorca, który zaangażował się w działalność spółdzielni – poradził, jak zmniejszyć koszty prowadzenia działalności (koszty materiałów do produkcji) oraz aktywniej poszukiwać nowych rynków zbytu.

Przedsiębiorstwa ekonomii społecznej wymykają się prostej klasyfikacji. Z jednej strony wypracowują zysk, który może być przeznaczany na cele związane z działalnością pozabiznesową, z drugiej — pieniądze nie są dla nich celem samym w sobie. Ponoszą ryzyko ekonomiczne, jak każde przedsiębiorstwo, ale mogą korzystać ze wsparcia finansowego. Działają na wolnym rynku, ale jednocześnie powinny cieszyć się przychylnością lokalnych władz, które preferują je zlecając prace i usługi publiczne. Są od nich uzależnione w pierwszym okresie działania, ale zachowują jednocześnie wobec nich pełną autonomię. Mają etatowych pracowników, choć nie zamykają się na działalność charytatywną. Prowadzą regularną działalność gospodarczą w oparciu o instrumenty ekonomiczne, ale mają wyraźną orientację na społecznie użyteczne cele. A przy tym wszystkim przedsiębiorstwa społeczne mają wyraźnie oddolny charakter. Pełno tu sprzeczności? Tak, ale alternatywą jest drapieżny kapitalizm, w którym liczy się tylko zysk. **W ekonomii społecznej ważny jest natomiast przede wszystkim człowiek.** Trafnie określił to Jakub Wygnański definiując, że ekonomia społeczna stanowi pewien sposób myślenia o problemach gospodarczych i społecznych polegający na „**urynkowaniu kwestii społecznych i uspołecznienia kwestii rynkowych**”⁹.

Spółdzielnia socjalna – nadzieja dla długotrwale bezrobotnych

Spółdzielnia socjalna jest szczególnym typem przedsiębiorstwa społecznego, wprowadzonym odrębną ustawą (ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych, patrz: aneks). Przedmiotem działalności spółdzielni jest prowadzenie wspólnego przedsiębiorstwa w oparciu o osobistą pracę członków. Ma to służyć społecznej reintegracji przez odbudowanie i podtrzymanie umiejętności uczestniczenia w życiu społeczności lokalnej i pełnienia ról społecznych. Praca w spółdzielni socjalnych ma także przyczyniać się do reintegracji zawodowej – odbudowania i podtrzymania zdolności do samodzielnego świadczenia pracy na wolnym rynku.

Do tej pory w Polsce powstało blisko 300 spółdzielni socjalnych, choć nie wszystkie przetrwały próbę czasu. Czym się zajmują? Budową małych elektrowni wiatrowych i renowacją grobowców (Krakowska Spółdzielnia Socjalna Vifenix), sprzątnięciem i opieką nad osobami starszymi i niepełnosprawnymi (Spółdzielnia Socjalna Victoria w Mogilanach), usługami budowlanymi (Spółdzielnia

⁹ Wygnański J., dz. cyt.

Socjalna „Pomocna dłoń” w Sosnowcu, Wielobranżowa Spółdzielnia Socjalna „Wspólna Sprawa” w Radomiu), usługami cateringowymi (Spółdzielnia Socjalna „Artsmak” w Poznaniu), usługami porządkowymi i pielęgnacją terenów zielonych (Spółdzielnia Socjalna „Koziołek” w Lublinie, Osiedlowa Spółdzielnia Socjalna „Pokolenie” z Legionowa), produkcją zabawek edukacyjnych (Spółdzielnia Socjalna Ośrodek Szkolno-Zawodowy w Prostkach), renowacją mebli stylowych (Spółdzielnia Socjalna „MaxStyl” w Poznaniu), skup surowców wtórnych (Wielobranżowa Spółdzielnia Socjalna „Karinus” w Poznaniu), a nawet prowadzeniem kąpieliska strzeżonego (Spółdzielnia Socjalna „Przystań” w Poznaniu).

Wyszków: przykład idzie z góry

Kiedy na przełomie 2006 i 2007 r. Artur Laskowski, kierownik domu kultury Hutnik w Wyszkowie zaprosił grupę nieaktywnych zawodowo osób niepełnosprawnych do założenia spółdzielni socjalnej, nie wiedział jeszcze czym mogliby się zająć. Byli wśród nich informatycy, rolnik, księgowy, pomoc biurowa, spawacz, hydraulik, manikiurzystka, ogrodnik. Łączyło ich poczucie, że chcą coś zrobić. Ale energii mieli tyle, że mogliby zrobić wszystko. Do słów Wyszkowska

Spółdzielnia Socjalna dodali słowo „wielobranżowa”, a nazwę złożyli z pierwszych liter słów: szansa, rozwój, osób, niepełnosprawnych. SZRON-owi od początku kibicował burmistrz Wyszkowa, Grzegorz Nowosielski, który nie tylko obiecał spółdzielni zlecenie na obsługę monitoringu miasta, ale i za symboliczną opłatę wynajął im lokal pod punkt xero w swoim Urzędzie. Przez pierwszy miesiąc obsługa punktu pracowała za darmo. Dopiero w kolejnych miesiącach pojawił się zysk, a dzięki jakości i konkurencyjnym cenom, punkt szybko zdobył w mieście uzasadnioną renomę. Wkrótce SZRON otrzymał pierwsze zlecenie na reklamę imprez kulturalnych, a wiosną 2010 r. spółdzielnia uzyskała dofinansowanie z Funduszu Inicjatyw Obywatelskich na wypożyczalnię rowerów. Wkrótce zwiększyć ma się też liczba etatów w monitoringu, bo burmistrz zamierza kupić nowe kamery dla Wyszkowa. Powstanie spółdzielni stworzyło w mieście 9 nowych etatów. Ale także, jako innowacyjne rozwiązanie w zakresie polityki społecznej, stało się swego rodzaju wizytówką Wyszkowa.

Spółdzielnię socjalną mogą w szczególności założyć osoby zagrożone wykluczeniem lub wykluczone z rynku pracy, ale znowelizowana w 2009 roku ustawa dopuszcza powołanie spółdzielni także przez:

- inne osoby, o ile ich liczba nie stanowi więcej niż 50% ogólnej liczby założycieli,
- kościelne osoby prawne,
- organizacje pozarządowe,
- jednostki samorządu terytorialnego.

Nowo tworzona spółdzielnia socjalna może skorzystać ze środków przekazywanych przez starostę za pośrednictwem Urzędu Pracy z Funduszu Pracy. Maksymalnie jednorazowe wsparcie może osiągnąć wartość 4-krotnego przeciętnego wynagrodzenia na jednego członka-założyciela spółdzielni oraz 3-krotność przeciętnego wynagrodzenia dla członka przystępującego do spółdzielni. **Co ważne, o wsparcie na założenie spółdzielni socjalnej należy wystąpić przed zarejestrowaniem jej w Krajowym Rejestrze Sądowym.** Spółdzielnia socjalna ma również możliwość otrzymania środków z Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych na wniesienie wkładu do spółdzielni socjalnej (przez niepełnosprawnych członków) w wysokości nieprzekraczającej 15-krotnej wysokości przeciętnego wynagrodzenia.

Osoby rejestrujące spółdzielnię socjalną są zwolnione z opłaty za wpis do Krajowego Rejestru Sądowego.

Spółdzielnia ma także możliwość ubiegania się o sfinansowanie ze środków Funduszu Pracy składek na ubezpieczenie emerytalne, rentowe i wypadkowe 3 osób, o których mowa w art. 4 ust. 1 ustawy o spółdzielniach socjalnych (patrz: aneks), w pełnej wysokości przez okres 24 miesięcy od dnia zatrudnienia oraz w połowie wysokości przez kolejne 12 miesięcy.

Spółdzielcy są zwolnieni z podatku od dochodów wydatkowanych na cele związane z reintegracją społeczno-zawodową członków spółdzielni (w części niezaliczonej do kosztów uzyskania przychodów).

Warta odnotowania jest także możliwość ubiegania się spółdzielców o wsparcie ze strony jednostek samorządu terytorialnego. Może mieć ono formę dotacji, pożyczek lub poręczeń, ale także świadczenia usług lub doradztwa w zakresie księgowym, finansowym, prawnym i marketingowym oraz zrefundowania kosztów lustracji.

Czynnikiem przesądzającym o sukcesie spółdzielni socjalnej powinna być również wspomniana już możliwość skorzystania z preferencyjnego traktowania w ramach postępowań z zakresu zamówień publicznych, dzięki wprowadzeniu do usta-

wy Prawo zamówień publicznych tzw. klauzul społecznych (mogą stosować je jednostki administracji publicznej przy zlecaniu np. prac społecznie użytecznych).

Jak założyć spółdzielnię socjalną?

Decyzję o powołaniu spółdzielni poprzedzać powinna rzetelna analiza rynku oraz dopasowanie pomysłu do lokalnych uwarunkowań. Szerzej temat ten został opisany w rozdziale „Czynniki sukcesu przedsiębiorstw społecznych”.

Do powołania spółdzielni socjalnej potrzebnych jest **co najmniej 5 osób** (maksymalnie 50) **lub 2 osoby prawne** (patrz: aneks, art. 4). Co najmniej połowę członków spółdzielni stanowić muszą osoby bezrobotne lub z innych względów znajdujące się w gorszym położeniu, wskazane w ustawie.

Członkowie-założyciele muszą przygotować **statut**, który stanowi formalną podstawę działania spółdzielni. Warto w tej kwestii skorzystać z pomocy istniejących Ośrodków Wsparcia Przedsiębiorczości Społecznej lub istniejących już na rynku spółdzielni, które z reguły chętnie angażują się w pomoc w powstawaniu nowych, „bratnich” podmiotów. Statut powinien zawierać m.in. nazwę spółdzielni i jej siedzibę, cel i czas działania, prawa i obowiązki członków oraz tryb przyjmowania nowych, wysokość wpisowego i udziałów, zasady powoływania organów decyzyjnych (Walnego Zgromadzenia, Zarządu i Rady Nadzorczej), zasady wykorzystania dochodów.

Walne Zgromadzenie to najważniejszy decyzyjny organ spółdzielni, obraduje przynajmniej raz w roku. Walne Zgromadzenie założycieli podejmuje uchwały o:

- powołaniu spółdzielni
- przyjęciu statutu
- powołaniu **Zarządu** (organ wykonawczy)
- powołaniu **Rady Nadzorczej** (organ kontrolny, powoływany, gdy liczba członków spółdzielni przekracza 15).

Rejestracja spółdzielni w Krajowym Rejestrze Sądowym powinna nastąpić w ciągu 7 dni od zebrania założycielskiego. (pamiętać jednak należy, że o wsparcie finansowe na założenie spółdzielni należy wystąpić przed zarejestrowaniem jej w KRS!). Rejestracja następuje w oparciu o:

- wniosek o rejestrację podmiotu w rejestrze przedsiębiorców (KRS-W5),
- formularz „Organy podmiotu/wspólnicy uprawnieni do reprezentowania spółki” (KRS-WK).

- formularz „Przedmiot działania” (KRS-WM),
oraz:
- protokół z Walnego Zgromadzenia Założycielskiego,
- listę obecności z adresami członków-założycieli z ich podpisami,
- uchwałę Walnego Zgromadzenia Założycielskiego o powołaniu spółdzielni zawierającą adres siedziby spółdzielni oraz skład Zarządu i Rady Nadzorczej,
- uchwałę o przyjęciu statutu wraz ze statutem,
- zaświadczenia, na przykład z Powiatowego Urzędu Pracy, o uprawnieniach do założenia spółdzielni.

Po rejestracji w KRS spółdzielnia uzyskuje **osobowość prawną**. Jak każda firma musi więc wystąpić do właściwego ze względu na siedzibę spółdzielni urzędu statystycznego o nadanie numeru REGON, założyć rachunek bankowy, wyrobić pieczętkę i wystąpić do Urzędu Skarbowego o nadanie NIP. W Urzędzie Skarbowym spółdzielnia musi zadeklarować czy będzie płatnikiem VAT oraz czy będzie prowadziła księgowość samodzielnie czy zleci to zewnętrznej firmie. W ciągu siedmiu dni od momentu zatrudnienia pracowników spółdzielnia musi też zarejestrować się w ZUS. Spółdzielnia powinna być zgłoszona także w Państwowej Inspekcji Pracy oraz Sanepidzie¹⁰.

W trakcie działalności spółdzielnie socjalne, jak wszystkie inne spółdzielnie, muszą poddawać się procesowi **lustracji** (zgodnie z ustawą z 16 września 1982 r. Prawo Spółdzielcze). Lustracja ma na celu określenie, czy spółdzielnia funkcjonuje sprawnie oraz zgodnie z przepisami – ogólnymi oraz ustanowionymi przez siebie; spółdzielnia socjalna musi poddać się lustracji co najmniej raz na 3 lata. Lustrację przeprowadzają właściwe związki rewizyjne. Spółdzielnie, które nie są zrzeszone w związkach rewizyjnych, zwracają się o przeprowadzenie lustracji do wybranego przez siebie związku rewizyjnego lub do Krajowej Rady Spółdzielczej¹¹.

Polecane adresy internetowe:

www.ekonomiaspoleczna.pl – portal poświęcony ekonomii społecznej

www.krs.org.pl – strona Krajowej Rady Spółdzielczej

www.ozrss.pl – strona Ogólnopolskiego Związku Rewizyjnego Spółdzielni Socjalnych

www.spoldzielnie.org.pl – portal rozwoju spółdzielczości

¹⁰ Źródło: www.owies.org.pl

¹¹ Źródło: www.ozrss.pl

Aneks

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych

(Dz.U. 2006 nr 94 poz. 651)

(Tekst ujednoczony z uwzględnieniem ustawy z dnia 7 maja 2009 r. o zmianie ustawy o spółdzielniach socjalnych oraz o zmianie niektórych innych ustaw.)

Art. 1.

1. Ustawa określa zasady zakładania, prowadzenia działalności, łączenia oraz likwidacji spółdzielni socjalnej.
2. W sprawach nieuregulowanych w niniejszej ustawie do spółdzielni socjalnej stosuje się przepisy ustawy z dnia 16 września 1982 r. – Prawo spółdzielcze (Dz. U. z 2003 r. Nr 188, poz. 1848, z 2004 r. Nr 99, poz. 1001 oraz z 2005 r. Nr 122, poz. 1024).

Art. 2.

1. Przedmiotem działalności spółdzielni socjalnej jest prowadzenie wspólnego przedsiębiorstwa w oparciu o osobistą pracę członków.
2. Spółdzielnia socjalna działa na rzecz:
 - 1) społecznej reintegracji jej członków przez co należy rozumieć działania mające na celu odbudowanie i podtrzymanie umiejętności uczestniczenia w życiu społeczności lokalnej i pełnienia ról społecznych w miejscu pracy, zamieszkania lub pobytu,
 - 2) zawodowej reintegracji jej członków przez co należy rozumieć działania mające na celu odbudowanie i podtrzymanie zdolności do samodzielnego świadczenia pracy na rynku pracy – a działania te nie są wykonywane w ramach prowadzonej przez spółdzielnię socjalną działalności gospodarczej.
3. Spółdzielnia socjalna może prowadzić działalność społeczną i oświatowo-kulturalną na rzecz swoich członków oraz ich środowiska lokalnego, a także działalność społecznie użyteczną w sferze zadań publicznych określonych w ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. Nr 96, poz. 873, z późn. zm.).

Art. 3.

Nazwa spółdzielni zawiera oznaczenie „Spółdzielnia Socjalna”.

Art. 4.

1. Spółdzielnię socjalną mogą założyć:
 - 1) osoby bezrobotne, w rozumieniu art. 2 ust. 1 pkt 2 ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz. U. Nr 99, poz. 1001, z późn. zm.),
 - 2) osoby, o których mowa w art. 1 ust. 2 pkt 1-4, 6 i 7 ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym (Dz. U. Nr 122, poz. 1143, z późn. zm.),
 - 3) osoby niepełnosprawne, w rozumieniu ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz. U. Nr 123, poz. 776, z późn. zm.) – posiadające pełną zdolność do czynności prawnych.
2. Spółdzielnię socjalną mogą założyć także:
 - 1) inne osoby niż wskazane w ust. 1, o ile liczba tych osób nie stanowi więcej niż 50% ogólnej liczby założycieli;
 - 2) organizacje pozarządowe w rozumieniu przepisów o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie lub jednostki samorządu terytorialnego;
 - 3) kościelne osoby prawne.

Art. 5.

1. Liczba założycieli spółdzielni socjalnej nie może być mniejsza niż pięć, jeżeli założycielami są osoby fizyczne, i dwa, jeżeli założycielami są osoby prawne.
2. Spółdzielnia socjalna liczy nie mniej niż pięciu i nie więcej niż pięćdziesięciu członków, z zastrzeżeniem ust. 3.
3. Spółdzielnia socjalna, która powstała w wyniku przekształcenia spółdzielni inwalidów lub spółdzielni niewidomych może liczyć więcej niż pięćdziesięciu członków.
4. Członkostwo w spółdzielni socjalnej mogą nabyć osoby, o których mowa w art. 4 ust. 1, w tym osoby posiadające ograniczoną zdolność do czynności prawnych.
5. Członkostwo w spółdzielni socjalnej mogą nabyć także inne osoby niż wskazane w art. 4 ust. 1 i ust. 2 pkt 1, jeżeli ich praca na rzecz spółdzielni socjalnej wymaga szczególnych kwalifikacji, których nie posiadają pozostali członkowie tej spółdzielni.
6. Liczba osób, o których mowa w ust. 5, nie może być większa niż 50% ogólnej liczby członków spółdzielni socjalnej. Przekroczenie tego limitu, trwające nieprzerwanie przez okres 6 miesięcy, stanowi podstawę do postawienia spółdzielni socjalnej w stan likwidacji.
7. Członkostwo w spółdzielni socjalnej mogą nabyć organizacje pozarządowe w rozumieniu przepisów o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, kościelne osoby prawne lub jednostki samorządu terytorialnego. W takim przypadku art. 182 § 1 ustawy – Prawo spółdzielcze nie stosuje się.

Art. 5a.

1. W przypadku gdy założycielami spółdzielni socjalnej są organizacje pozarządowe, kościelne osoby prawne lub jednostki samorządu terytorialnego, są one zobowiązane do zatrudnienia w spółdzielni co najmniej pięciu osób spośród osób wymienionych w art. 4 ust. 1, w terminie sześciu miesięcy od dnia wpisu spółdzielni socjalnej do Krajowego Rejestru Sądowego.
2. Osoby zatrudnione na zasadach określonych w ust. 1, po 12 miesiącach nieprzerwanego zatrudnienia w spółdzielni socjalnej, mają prawo do uzyskania członkostwa w spółdzielni socjalnej.
3. Z osobą zatrudnioną na zasadach określonych w ust. 1, która następnie założyła lub przystąpiła do innej spółdzielni socjalnej, podjęła działalność gospodarczą lub zatrudnienie u innego pracodawcy, rozwiązuje się spółdzielczą umowę o pracę.
4. W terminie 3 miesięcy od dnia rozwiązania spółdzielczej umowy o pracę na podstawie ust. 3 spółdzielnia socjalna ma obowiązek zatrudnić w miejsce pracownika, z którym rozwiązano tę umowę, osobę spośród osób wymienionych w art. 4 ust. 1.
5. Wkład organizacji pozarządowych, kościelnych osób prawnych lub jednostek samorządu terytorialnego może polegać na przeniesieniu lub obciążeniu własności rzeczy lub innych praw, a także na dokonaniu innych świadczeń na rzecz spółdzielni socjalnej, w szczególności na wykonywaniu świadczeń przez wolontariuszy lub pracowników jednostek samorządu terytorialnego, kościelnych osób prawnych lub organizacji pozarządowych.
6. W przypadku, o którym mowa w ust. 3, spółdzielnia socjalna założona przez jednostki samorządu terytorialnego, kościelne osoby prawne lub organizacje pozarządowe może udzielić poręczenia pożyczek, kredytów lub zabezpieczenia zwrotu otrzymanej refundacji lub środków na podjęcie działalności gospodarczej, założenie lub przystąpienie do spółdzielni socjalnej.

Art. 6.

1. Do wniosku o wpis spółdzielni socjalnej do Krajowego Rejestru Sądowego dołącza się:

- 1) zaświadczenie powiatowego urzędu pracy potwierdzające posiadanie statusu osoby bezrobotnej;
 - 2) zaświadczenie potwierdzające spełnienie przez osoby zamierzające założyć spółdzielnię socjalną warunków, o których mowa w art. 4 ust. 1 pkt 2, lub
 - 3) orzeczenie o stopniu niepełnosprawności osoby zamierzającej założyć spółdzielnię socjalną,
 - 4) uchwałę organu stanowiącego jednostki samorządu terytorialnego, kościelnej osoby prawnej lub organizacji pozarządowej o powołaniu spółdzielni socjalnej, w przypadku gdy organem założycielskim jest organizacja pozarządowa, kościelna osoba prawna lub jednostka samorządu terytorialnego.
2. Minister właściwy do spraw zabezpieczenia społecznego określi, w drodze rozporządzenia, wzory zaświadczeń, o których mowa w ust. 1 pkt 2, mając na względzie ich ujednoczenie oraz przydatność dla postępowania przed sądem rejestrowym.
 3. Spółdzielnia socjalna nie uiszcza opłaty sądowej od wniosku o wpis tej spółdzielni do Krajowego Rejestru Sądowego, a także od wniosków o zmiany wpisu oraz nie uiszcza opłaty za ogłoszenie tych wpisów w Monitorze Sądowym i Gospodarczym.

Art. 7.

1. W spółdzielni socjalnej wybiera się radę nadzorczą.
2. W spółdzielni socjalnej, w której liczba członków nie przekracza piętnastu, nie wybiera się rady nadzorczej, chyba że statut stanowi inaczej. W takim przypadku kompetencje rady wykonuje walne zgromadzenie.

Art. 8.

1. Statutowa działalność spółdzielni socjalnej w części obejmującej działalność w zakresie społecznej i zawodowej reintegracji oraz działalność, o której mowa w art. 2 ust. 3, nie jest działalnością gospodarczą w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej (Dz. U. Nr 173, poz. 1807, z późn. zm.) i może być prowadzona jako statutowa działalność odpłatna.
2. Do statutowej działalności odpłatnej stosuje się odpowiednio przepisy art. 8 oraz art. 9 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie.

Art. 9.

Prowadzenie przez spółdzielnie socjalne statutowej działalności odpłatnej wymaga rachunkowego wyodrębnienia tych form działalności w stopniu umożliwiającym określenie przychodów, kosztów i wyników, z uwzględnieniem przepisów o rachunkowości.

Art. 10.

1. Nadwyżka bilansowa podlega podziałowi na podstawie uchwały walnego zgromadzenia i jest przeznaczana na:
 - 1) zwiększenie funduszu zasobowego – nie mniej niż 40%;
 - 2) cele, o których mowa w art. 2 ust. 2 i 3 – nie mniej niż 40%;
 - 3) fundusz inwestycyjny.
2. Nadwyżka bilansowa nie może podlegać podziałowi pomiędzy członków spółdzielni socjalnej, w szczególności nie może być przeznaczona na zwiększenie funduszu udziałowego, jak również nie może być przeznaczona na oprocentowanie udziałów.

Art. 11.

Spółdzielnia socjalna może tworzyć inne fundusze własne przewidziane w przepisach ustawy z dnia 16 września 1982 r. – Prawo spółdzielcze lub w statucie.

Art. 12.

1. Stosunek pracy między spółdzielnią socjalną a jej członkiem nawiązuje się na podstawie spółdzielczej umowy o pracę oraz w formach określonych w art. 201 ustawy z dnia 16 września 1982 r. – Prawo spółdzielcze. Przepis art. 185 ustawy wymienionej w zdaniu pierwszym stosuje się odpowiednio.
- 1a. Spółdzielnia socjalna może zatrudniać pracowników niebędących członkami spółdzielni, z tym że łączna liczba osób, o których mowa w art. 4 ust. 1, nie może być niższa niż 50% w stosunku do ogółu członków spółdzielni i osób zatrudnionych w spółdzielni socjalnej.
2. Prawo do wynagrodzenia przysługujące członkowi spółdzielni socjalnej nie obejmuje prawa do udziału w nadwyżce bilansowej.
3. (uchylony).
- 3a. W stosunku do osób wymienionych w art. 4 ust. 1, zatrudnionych na zasadach, o których mowa w ust. 1, część wynagrodzenia odpowiadająca składce należnej od zatrudnionego na ubezpieczenia emerytalne, rentowe i chorobowe oraz część kosztów osobowych pracodawcy odpowiadająca składce na ubezpieczenia emerytalne, rentowe i wypadkowe za zatrudnionego, na podstawie umowy zawartej między starostą właściwym dla siedziby spółdzielni a spółdzielnią może podlegać finansowaniu ze środków Funduszu Pracy w pełnej wysokości przez okres 24 miesięcy od dnia zatrudnienia oraz w połowie wysokości przez kolejne 12 miesięcy, do wysokości odpowiadającej miesięcznie wysokości składki, której podstawą wymiaru jest kwota minimalnego wynagrodzenia.
- 3b. Zwrotu opłaconych składek, o których mowa w ust. 3a, dokonuje starosta, w okresach kwartalnych na podstawie udokumentowanego wniosku spółdzielni, w terminie 30 dni od dnia jego złożenia.
- 3c. Na podstawie udokumentowanego wniosku spółdzielni starosta może przekazać co miesiąc zaliczkę na opłacanie składek, o których mowa w ust. 3a.
- 3d. Minister właściwy do spraw zabezpieczenia społecznego określi, w drodze rozporządzenia, wzór wniosku, o którym mowa w ust. 3b, oraz tryb dokonywania zwrotu opłaconych składek, uwzględniający rodzaj niezbędnej dokumentacji, jaką należy dołączyć do wniosku oraz konieczność zapewnienia zgodności udzielania wsparcia z warunkami dopuszczalności pomocy de minimis.

Art. 13.

1. Osoby skazane na karę ograniczenia wolności mogą wykonywać pracę w spółdzielni socjalnej zgodnie z przepisami ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. Nr 90, poz. 557, z późn. zm.).
2. Osoby, o których mowa w ust. 1, nie mogą być członkami spółdzielni socjalnej.

Art. 14.

Wolontariusze mogą wykonywać świadczenia na rzecz spółdzielni socjalnej odpowiadające świadczeniu pracy, na zasadach określonych w ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie.

Art. 15.

1. Działalność spółdzielni socjalnej może zostać wsparta ze środków budżetu państwa lub środków budżetu jednostki samorządu terytorialnego, w szczególności poprzez:

- 1) dotacje;
 - 2) pożyczki;
 - 3) poręczenia, o których mowa w art. 5a ust. 6;
 - 4) usługi lub doradztwo w zakresie finansowym, księgowym, ekonomicznym, prawnym i marketingowym;
 - 5) zrefundowanie kosztów lustracji.
2. Wsparcie, o którym mowa w ust. 1, udzielane jest, w drodze uchwały, przez właściwe organy jednostek samorządu terytorialnego lub w ramach programu ministra właściwego do spraw zabezpieczenia społecznego określonego w przepisach o pomocy społecznej, na cele związane z rozwojem spółdzielni socjalnych.
 3. Wsparcie, o którym mowa w ust. 1, oraz wsparcie, o którym mowa w art. 5a ust. 5 i 6, w art. 6 ust. 3 i art. 12 ust. 3a, jest udzielane jako pomoc de minimis zgodnie z rozporządzeniem Komisji (WE) nr 1998/2006 z dnia 15 grudnia 2006 r. w sprawie stosowania art. 87 i 88 Traktatu do pomocy de minimis (Dz. Urz. WE L 379/5 z 28.12.2006).
 4. Zaświadczenie o udzieleniu wsparcia, o którym mowa w ust. 1, wydaje się na zasadach określonych w ustawie z dnia 30 kwietnia 2004 r. o postępowaniu w sprawach dotyczących pomocy publicznej (Dz. U. z 2007 r. Nr 59, poz. 404 oraz z 2008 r. Nr 93, poz. 585).
 5. Zaświadczenie o udzieleniu wsparcia wydają:
 - 1) sąd rejonowy właściwy ze względu na miejsce dokonania wpisu do Krajowego Rejestru Sądowego – w przypadku, o którym mowa w art. 6 ust. 3;
 - 2) starosta – w przypadku, o którym mowa w art. 12 ust. 3a;
 - 3) organ jednostki samorządu terytorialnego właściwej ze względu na miejsce udzielenia pomocy – w przypadkach, o których mowa w ust. 1 pkt 1, 4 i 5 oraz w art. 5a ust. 5 i 6;
 - 4) minister właściwy do spraw zabezpieczenia społecznego lub działające na jego zlecenie podmioty – w przypadkach, o których mowa w ust. 1 pkt 1 i 5.
 6. Wsparcie w zakresie, o którym mowa w ust. 1 pkt 1 i 4, przeznaczone na realizację zadań, o których mowa w art. 8, nie stanowi pomocy publicznej, z tym że kwota wsparcia nie może przekroczyć kwoty stanowiącej równowartość kosztów działania spółdzielni socjalnej, pomniejszonej o przychód uzyskany z działalności gospodarczej.
 7. Wsparcie, o którym mowa w ust. 1 pkt 1 i 4, może być współfinansowane ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego.

Art. 16.

Spółdzielnia socjalna może łączyć się wyłącznie z inną spółdzielnią socjalną.

Art. 17.

1. Spółdzielnia socjalna może podzielić się na podstawie uchwały walnego zgromadzenia, podjętej większością 2/3 głosów.
2. W wyniku podziału mogą być utworzone wyłącznie spółdzielnie socjalne.

Art. 18.

Spółdzielnia socjalna przechodzi w stan likwidacji w przypadkach określonych w art. 113 § 1 pkt 1 i 3 ustawy z dnia 16 września 1982 r. – Prawo spółdzielcze, a ponadto w przypadku:

- 1) zaprzestania używania w nazwie oznaczenia „Spółdzielnia Socjalna”;
- 2) zmniejszenia się liczby członków poniżej pięciu w przypadku osób fizycznych i dwóch w przypadku osób prawnych lub zwiększenia powyżej pięćdziesięciu, z zastrzeżeniem art. 5 ust. 3;

- 3) przekroczenia limitu, o którym mowa w art. 5 ust. 6;
- 4) naruszenia zasad podziału nadwyżki bilansowej określonych w art. 10;
- 5) niespełnienia warunku określonego w art. 5a ust. 1.

Art. 19.

1. W przypadku likwidacji spółdzielni socjalnej, której powstanie zostało sfinansowane ze środków publicznych, środki pozostające po spłaceniu zobowiązań, złożeniu do depozytu stosownych sum zabezpieczających należności sporne lub niewymagalne i po wydzieleniu kwot przeznaczonych na wypłaty udziałów, dzieli się między jej członków, jednak nie więcej niż 20% środków, w pozostałej części przekazuje się na Fundusz Pracy.
2. W przypadku likwidacji spółdzielni socjalnej, która nie korzystała ze środków Funduszu Pracy, środki określone w ust. 1, dzieli się w całości pomiędzy jej członków.
3. W przypadku likwidacji spółdzielni socjalnej walne zgromadzenie może podjąć uchwałę o przekazaniu środków określonych w ust. 1 na rzecz organizacji pozarządowych, realizujących zadania określone ustawą z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, właściwego związku rewizyjnego spółdzielni socjalnych, lub innych spółdzielni socjalnych.

Art. 20.

Rada Ministrów przedstawi Sejmowi Rzeczypospolitej Polskiej w terminie do dnia 30 czerwca 2008 r. sprawozdanie z działania ustawy za okres od dnia jej wejścia w życie do dnia 31 grudnia 2007.

Art. 21.

W ustawie z dnia 16 września 1982 r. – Prawo spółdzielcze (Dz. U. z 2003 r. Nr 188, poz. 1848, z 2004 r. Nr 99, poz. 1001 oraz z 2005 r. Nr 122, poz. 1024) wprowadza się następujące zmiany:

- 1) w art. 6 § 2 otrzymuje brzmienie:
„§ 2. Liczba założycieli spółdzielni nie może być mniejsza od dziesięciu, jeżeli założycielami są osoby fizyczne, i trzech, jeżeli założycielami są osoby prawne. W spółdzielniach produkcji rolnej liczba założycieli – osób fizycznych nie może być mniejsza od pięciu.”;
- 2) w art. 15 § 1 otrzymuje brzmienie:
„§ 1. Spółdzielnia liczy co najmniej dziesięciu członków, a spółdzielnia produkcji rolnej co najmniej pięciu członków, o ile statut nie wymaga liczby większej.”;
- 3) w części I „Spółdzielnie”:
 - a) tytuł II otrzymuje brzmienie:
„Przepisy szczególne dla spółdzielni produkcji rolnej, spółdzielni kółek rolniczych i spółdzielni pracy”;
 - b) w tytule II uchyla się dział V.

Art. 22.

W ustawie z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych (Dz. U. z 2000 r. Nr 54, poz. 654, z późn. zm.) w art. 17 ust. 1 w pkt 42 kropkę zastępuje się przecinkiem i dodaje się pkt 43 w brzmieniu:

- „43) dochody spółdzielni socjalnej wydatkowane w roku podatkowym na cele, o których mowa w art. 2 ust. 2 ustawy z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych na zasadach określonych w tej ustawie, w części nie zaliczonej do kosztów uzyskania przychodów”.

Art. 23.

W ustawie z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz. U. Nr 123, poz. 776, z późn. zm.) w art. 28 dodaje się ust. 1a w brzmieniu:

„1a. Spółdzielnia socjalna, powstała w wyniku przekształcenia spółdzielni inwalidów lub spółdzielni niewidomych mającej status pracodawcy prowadzącego zakład pracy chronionej, uzyskuje status pracodawcy prowadzącego zakład pracy chronionej, jeżeli wystąpi z wnioskiem o nadanie takiego statusu w terminie 3 miesięcy od daty wpisu tej spółdzielni do Krajowego Rejestru Sądowego”.

Art. 24.

W ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. Nr 96, poz. 873, z późn. zm.) w art. 11 ust. 3 otrzymuje brzmienie:

„3. W otwartym konkursie ofert, o którym mowa w ust. 2, uczestniczą organizacje pozarządowe, podmioty wymienione w art. 3 ust. 3, spółdzielnie socjalne oraz jednostki organizacyjne podległe organom administracji publicznej lub przez nie nadzorowane”.

Art. 25.

W ustawie z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym (Dz. U. Nr 122, poz. 1143, z późn. zm.) w art. 16 w ust. 1 pkt 2 otrzymuje brzmienie:

„2) uczestnicy mogą podjąć wspólną działalność gospodarczą w formie spółdzielni socjalnej na zasadach określonych w przepisach o spółdzielniach socjalnych”.

Art. 26.

W ustawie z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz. U. Nr 99, poz. 1001, z późn. zm.) w art. 106 ust. 2 otrzymuje brzmienie:

„2. Przychodami Funduszu Pracy są również opłaty, wpłaty, kary pieniężne i grzywny, o których mowa w art. 115 i art. 119-124, kary pieniężne nakładane na podstawie przepisów o pomocy społecznej, a także środki pieniężne, przekazywane do Funduszu Pracy na podstawie art. 19 ustawy z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych”.

Art. 27.

1. Spółdzielnie istniejące w dniu wejścia w życie ustawy i działające na podstawie przepisów części I tytułu II działu V ustawy z dnia 16 września 1982 r. – Prawo spółdzielcze dokonają zmian swoich statutów stosownie do wymagań niniejszej ustawy i w trybie przewidzianym w tej ustawie. Zgłoszenia do rejestru tych zmian spółdzielnie dokonają najpóźniej w ciągu 9 miesięcy od dnia wejścia w życie ustawy.
2. Do czasu zarejestrowania zmian statutów postanowienia dotychczasowych statutów pozostają w mocy.
3. Spółdzielnie, o których mowa w ust. 1, nie uiszczają opłat sądowych od wniosku o wpis zmian swoich statutów do Krajowego Rejestru Sądowego oraz nie uiszczają opłaty za ogłoszenie tego wpisu w Monitorze Sądowym i Gospodarczym.

Art. 28.

Przepisy wykonawcze wydane na podstawie art. 203a § 7 ustawy z dnia 16 września 1982 r. – Prawo spółdzielcze, zachowują moc do dnia wejścia w życie rozporządzenia, o którym mowa w art. 6 ust. 2 niniejszej ustawy, nie dłużej jednak niż 6 miesięcy od dnia wejścia w życie ustawy.

Art. 29.

1. Spółdzielnia inwalidów lub spółdzielnia niewidomych, która w dniu wejścia w życie niniejszej ustawy posiadała osobowość prawną, może przekształcić się w spółdzielnię socjalną na podstawie uchwały walnego zgromadzenia o:
 - 1) przekształceniu w spółdzielnię socjalną lub
 - 2) wyodrębnieniu części spółdzielni i przekształceniu tej części w spółdzielnię socjalną.
2. Do przekształcenia, o którym mowa:
 - 1) w ust. 1 pkt 1, stosuje się odpowiednio przepisy o łączeniu się spółdzielni;
 - 2) w ust. 1 pkt 2, stosuje się odpowiednio przepisy o podziale spółdzielni.
3. Spółdzielni socjalnej powstałej w wyniku przekształcenia, o którym mowa w ust. 1 pkt 1, przysługują wszystkie prawa i obowiązki, które przysługiwały przekształcanej spółdzielni inwalidów lub spółdzielni niewidomych.
4. Spółdzielni socjalnej powstałej w wyniku przekształcenia, o którym mowa w ust. 1 pkt 2, przysługują wszystkie składniki majątkowe oraz prawa i obowiązki wynikające z planu podziału spółdzielni inwalidów lub spółdzielni niewidomych, o którym mowa w art. 111 ustawy z dnia 16 września 1982 r. – Prawo spółdzielcze.

Art. 30.

Ustawa wchodzi w życie po upływie 30 dni od dnia ogłoszenia.

Bibliografia

Budujemy nowy Lisków, broszura nr 1, red. T. Kaźmierczak, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2007.

Gospodarka społeczna w Polsce. Możliwości, wybrane inicjatywy oraz szanse dalszego rozwoju, red. A. Rymśza, Fundacja Nadzieja 2008.

Jak założyć i prowadzić spółdzielnię socjalną? Poradnik, M. Juszczak, C. Miżejewski, M. Ołdak, Warszawa 2009.

Kapitał społeczny. Ekonomia społeczna, red. T. Kaźmierczak, M. Rymśza, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2007.

Kapitał społeczny. Ekonomia społeczna, red. T. Kaźmierczak, M. Rymśza (red.), ISP, Warszawa 2007.

Kasprzak T., Jewdokimow M., *Administracja publiczna a przedsiębiorstwa ekonomii społecznej*, [w:] *Przedsiębiorstwo ekonomii społecznej w środowisku lokalnym*, Stowarzyszenie Klon/Jawor 2008.

Przedsiębiorstwo Społeczne. Antologia kluczowych tekstów, red. J.J. Wygnański, FISE, Warszawa 2008.

Skwarska D., *Ekonomia społeczna szansą rozwoju społeczności lokalnych*, Fundacja Nadzieja 2008.

Wilkin J., *Czym jest gospodarka społeczna i jakie ma znaczenie we współczesnym społeczeństwie?* [w:] *Ekonomia Społeczna*, nr 1/2007, wyd. Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie.

Wygnański K., *O ekonomii społecznej – podstawowe pojęcia, instytucje i kompetencje*, Zachodniopomorska Biblioteka Ekonomii Społecznej, Szczecin 2009.